

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 3

Рівне – 2014

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 3. – Рівне: Видавництво ТзОВ «Дока центр», 2014. – 182 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології. Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович — академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім. Г. С. Костюка;

Ямницький Вадим Маркович — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна — доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету;

Литвиненко Світлана Анатоліївна — доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович — доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна — доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробійов Анатолій Миколайович — кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна — кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна — кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна — кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 28.11. 2014 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р.**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Ст.Бандери, 20, e-mail: dokacentr@mail.ru.

МІСЦЕ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. Стаття присвячена вивченню природи і сутності просоціальної та взаємозв'язку морального і просоціального контексту соціальної взаємодії. Характеризується виникнення і розвиток просоціальної стратегії як однієї із основних психологічних проблем, що мають широке інтегративне поле. Автором аналізується просоціальність як особлива форма соціальної поведінки, як прагнення діяти на благо іншої людини, або ж соціальної спільноти.

Ключові слова: просоціальність, просоціальна стратегія, просоціальна поведінка, соціальна поведінка, моральна поведінка, моральність.

Постановка проблеми. Унікальною здатністю людини, яка унаочнює і висвітлює суспільний характер її сутності є прагнення діяти на користь соціальному оточенню. Тому очевидним є те, що серед психологічних проблем, які мають широке інтегративне поле, питання виникнення і розвитку просоціальної стратегії займає одне з провідних місць. Адже просоціальна проблематика об'єднує велике коло психологічних питань, що розкривають закономірності соціалізації індивіда.

Проблема просоціальності на сьогодні є унікально значущою передусім тому, що життя пересічної людини настільки ускладнилося, що психологічна допомога та запит на неї стає невід'ємним елементом соціального супроводу особистості.

Закономірності сутності та природи просоціальності для вітчизняної психологічної науки є відносно новою лінією науково аналізу. А це вимагає опису наукового простору проблеми, виокремлення основних ліній її аналізу, позначення її меж і полюсів, взаємозв'язку із суміжними науковими ідеями та сферами пізнання. Слід зазначити, що у сучасних психологічних джерелах описані лише окремі прояви просоціальної поведінки, які стосуються вивчення природи, особливостей і розвитку альтруїзму як особливої форми міжособистісної взаємодії (Багмет І.М. [3]), виховання альтруїзму (Стецько І.І., [8]) виокремлення умов його становлення (Мангутова І.В. [5]), аналізу закономірностей становлення моральної сфери особистості, змісту, структури і вікових особливостей моральної свідомості та самосвідомості (Алексеева Ю.А. [1], Павелків Р.В. [6], Старостін В.П. 7]).

Метою даної статті є аналіз просоціального та морального контексту соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Просоціальна стратегія належить до особливих форм соціальної поведінки, у центрі якої лежить дія на благо іншої людини чи соціальної спільноти. Така ідея породжує прагнення віднести дану соціальну стратегію до сфери моральної поведінки, що виявляється у отождненні просоціальних і альтруїстичних поведінкових форм. У багатьох зарубіжних і вітчизняних джерелах ми зустрічаємося саме з таким розумінням цього феномену. Та детальніший аналіз даного явища дозволяє стверджувати, що між просоціальною і моральною поведінкою існує більш складний та неоднозначний зв'язок. В першу чергу слід зауважити, що поведінкове поле двох стратегій і їх когнітивно-мотиваційні основи мають різні рівні співпадіння. Зокрема, всі дії на благо іншого, за зовнішніми характеристиками, співпадають з моральними приписами і, відповідно, можуть бути проінтерпретовані як моральні форми поведінки. У той час як поведінка, що відповідає моральним імперативам за зовнішніми ознаками не завжди може легко оцінюватися як морально відповідна. Особливо це стосується ситуацій, коли, дотримуючись моральної норми, людина призупинила власну активність чи скоординувала поведінку. Як наслідок, поведінка людини узгоджена з моральною нормою, але не може бути легко оцінена оточуючими як така, оскільки відсутній поведінковий набір прояву морального припису. Людина не порушила норму, але про моральність її вчинків оточуючі можуть дізнатися не через дії, а навпаки за їх відсутністю, через аналіз ситуації.

При зіставленні когнітивно-мотиваційних основ моральної і просоціальної поведінки можна стверджувати про існування певних розбіжностей у даних формах соціальної поведінки і на рівні функціонування індивідуальної свідомості та самосвідомості. Дотримання морального припису чітко усвідомлюється людиною і лягає в основу морального вчинку. Тут особистісна норма постає як регулятор поведінки. У основі дій на користь іншого лежить більш широкий пласт спонук. Та не завжди соціально прийнятна, корисна поведінка у своїй основі має сформовану моральну мотивацію. Адже прагнення допомогти, підтримати, захистити іншого може стимулюватися егоїстичними спонукми, тим самим порушуючи гармонію між красою зовнішніх дій і вчинків та їх внутрішнім джерелом, характером зовнішньої соціальної оцінки та суб'єктивними переживаннями.

Таким чином, аналіз питання зіставлення просоціальної і моральної поведінки дав нам змогу констатувати, що це близькі, але не тотожні форми соціальної поведінки, які різняться як поведінковим набором дій, так і специфікою когнітивно-мотиваційних основ. Аналізуючи соціальну значущість даних стратегій необхідно визнати, що, з точки зору соціальних наслідків, кожна з них є соціально бажаною стратегією. Дотримання моральних приписів чи конкретна дія на благо іншої людини належить не лише до соціально прийнятних, але й соціально схвалюваних форм поведінки. Також варто зазначити, що значний пласт просоціальних вчинків у своїй основі має моральні приписи, а, отже, ці форми поведінки і за зовнішньою, і за внутрішньою структурою належать до моральних виявів. В такому випадку просоціальний і моральний

контексти дії співпадають. Аналіз змістового поля просоціальної поведінки дозволяє стверджувати, що, у порівнянні з моральними аспектами, воно має більш широкий контекст, включаючи як усі типи моральних проявів, так і соціально схвалювані вчинки, мотиваційна основа яких не дозволяє відносити їх до власне моральних.

Виходячи з положення проте, що центральним аспектом просоціальної поведінки є дія на благо інших, коротко зупинимося на категорії соціально спрямованого блага, користі. Що може оцінюватися як «благо»? Аналіз даної категорії у контексті просоціальної поведінки вимагає оцінювання дії чи вчинку у двох ракурсах: з точки зору наслідку для реципієнта просоціального впливу та зі сторони рівня навантажень, втрат чи обмежень для суб'єкта просоціальної дії. У найбільш узагальненому вигляді благо може мати матеріальний чи духовний вимір. При цьому його цінність залежить не від категорії, а від ситуативних чинників чи особливостей суб'єктивного прийняття.

Особливу значущість для аналізу просоціальної поведінки має вивчення втрат чи обмежень, які зазнає людина у зв'язку з дією на користь партнера. Очевидним стає той факт, що кожен просоціальний прояв, так чи інакше, знижує потенційні можливості задоволення власних потреб. Це зумовлено використанням певних індивідуальних (суб'єктивних чи об'єктивних) ресурсів: часу, фізичних чи духовних сил, матеріальних цінностей. Таким чином, просоціальна дія може інтерпретуватися як певне обмеження, втрата, реальна чи потенційна загроза для її суб'єкта. Яскравим прикладом цього є донорство. Адже прагнучи врятувати життя іншої людини донор певною мірою ризикує власним здоров'ям чи навіть життям.

Серед основних видів про соціальних дій особливе місце займають стратегії заступництва. Сучасні дослідження засвідчують, що використання даних форм поведінки започатковується ще у період дошкільного дитинства. Заступництво - особливий вид просоціальної поведінки, у якому виявляється не лише знання людиною моральних приписів чи певних соціальних норм, але і її особистісна позиція, ставлення до оточуючих. Така стратегія виникає як протидія агресивним проявам, причому унікальність даної стратегії зумовлена тим, що соціальна дія виникає не як відповідь на вербальні чи невербальні агресивні впливи, спрямовані на суб'єкта, а як прояв сприяння, захисту об'єкта нападу. Та ситуації заступництва ускладнюються тим, що, стаючи на сторону одного з партнерів, людина змушена зайняти конфронтуючу позицію щодо іншого. Вибір особистісної позиції передбачає правильне декодування соціальних ситуацій, розуміння сутності цього типу поведінки, логіки її причинно-наслідкових зв'язків. Тому ситуація заступництва є виявами активного ставлення, способом реалізації засвоєних моральних норм у реальній життєвій ситуації.

Втілення даної соціальної стратегії передбачає наявність потенційної загрози для особистості. Протилежним типом поведінки є байдужість. У першому випадку акцент уваги суб'єкта зосереджений на аналізі якості соціальних процесів і їх відповідності моральним нормам, а у другому – на власну безпеку та особисті інтереси. Велика кількість життєвих трагедій виникає у зв'язку з тим, що у проблемних ситуаціях люди обирають для себе роль спостерігача, не втручаючись у перебіг подій.

Для людини, що стала на захист іншого виникають загрози, що пов'язані з загрозою для особистісного благополуччя, депривацією власних інтересів, погіршенням стосунків з людьми, що здійснюють вербальний чи фізичний напад, аж до можливого переходу із категорії спостерігача в категорію жертви. Тому поведінка у відповідності до моральних норм досить часто є особистісно менш привабливою, порівняно з діями, спрямованими на свою користь. Піднятися до усвідомлених моральних вчинків дозволить лише прийняття норми на особистісному рівні. Зіставлення даної форм просоціальної поведінки з діями допомоги вказує на вищий рівень психологічного навантаження особистості у процесі прийняття рішення на входження у проблемну ситуацію у ролі заступника.

Більша гострота провокує і більш негативне оцінювання особистості при виборі нею відстороненої позиції. Згідно проведених досліджень, навіть діти молодшого шкільного віку демонструють прохолодну позицію в оцінюванні суб'єкта, що залишився осторонь проблеми. Вчинки та висловлювання дітей характеризуються більшою категоричністю та різкістю суджень. Аналіз когнітивних можливостей показує, що в цілому діти досить чітко визначають особистісні характеристики людей, які не втручаються в ситуації конфліктного характеру. Проте, на початку молодшого шкільного віку це завдання є більш складним порівняно із виокремленням позитивних характеристик особистості.

Моральна поведінка може розгортатися лише на фоні усвідомлення свободи вибору. Лише розуміння і прийняття свободи вибору дозволяє людині переходити від просоціальних типів поведінки до моральних вчинків. Аналіз проведеного дослідження засвідчує [6], що навіть діти молодшого шкільного віку розуміють детермінуючі основи даного типу поведінки, усвідомлюють, що у подібних ситуаціях ніхто не змушує людину ставати на захист іншої, це її вільний вибір, її добра воля. Більшість дітей вважає, що основною спонукою, яка змушує людей ставати на сторону ображеного, є "совість". Так як саме совість визнається як центральна категорія, що визначає моральний розвиток людини, її загальну соціальну сутність, то здатність дітей до її виокремлення можна розцінювати, як важливий показник розвитку моральної свідомості. Незаперечним є той факт, що формування моральної позиції неможливе без емоційного ставлення до подій соціального життя. Адже недаремно ще в давніх філософських трактатах підкреслювалося, що мораль бере свій початок із жалості, співчуття однієї людини до іншої. Вивчення дитячих суджень показало, що більшість молодших школярів розуміють детермінуючу роль емоційної складової заступництва. Дітям молодшого шкільного віку характерний достатньо високий рівень когнітивної компетентності у сфері заступництва як різновиду нормативної форми поведінки, у якій виявляється гуманне ставлення до оточуючих.

Важливою лінією аналізу просоціальності є вивчення значущості даної стратегії. На нашу думку, оцінка просоціальної дії, її ціннісної складової повинна передбачати врахування двох показників: соціального наслідку для об'єктів впливу та міри обмежень для суб'єкта дії. Цілком закономірно, що цінність просоціальної дії з точки зору жертвовності буде тим вищою, чим більші суб'єктивні втрати понесе людина у зв'язку із своїм вчинком.

Слід зазначити, що просоціальна поведінка може мати різну міру усвідомлення. Досить часто жертвовні прояви у реальному житті здійснюються як миттєві реакції. Швидкість реагування в екстремальних ситуаціях фактично є важливим показником соціалізації особистості, засвоєння нею моральних основ співжиття, загальної цінності особистості. Щодо професійної діяльності, то є цілий ряд професій, які передбачають високу готовність людини до просоціальної поведінки: робота пожежника, діяльність працівників міліції та служб надзвичайних ситуацій, рятувальників і т.д. Особливості та умови їхньої діяльності передбачають поєднання професійних умінь із закріпленими соціальними стратегіями. Соціальна спільнота щоденно зустрічається із виявами професіоналізму і жертвовності. Та все ж з психологічної точки зору, ціннісні характеристики просоціальної поведінки перш за все пов'язані з рівнем усвідомлення суб'єктом своїх дій та їх наслідків як для партнерів по спілкуванню, так і для самого себе. Реалізація просоціальної стратегії, за умови усвідомлення негативних наслідків для себе, підвищує психологічну цінність вчинку та відповідно оцінку особистості.

Закономірності просоціальної поведінки залежать від багатьох змінних, важливе місце серед яких належить параметрам близькості партнерів по взаємодії, особливостям особистісних зв'язків між ними. Адже стати на захист знайомого, близького партнера і підтримати незнайому людину - це різні соціальні ситуації. Вони мають не лише інший соціальний контекст, але й різний рівень психологічного навантаження. Ідея допомогти незнайомим може зумовлюватися багатьма чинниками різної модальності. Вона може народжуватися як у сфері емоційних переживань, так і на основі логічних розмірковувань і оцінок. Стимуляція просоціальних вчинків емоційними спонуканами виникає при асоціюванні з власним досвідом чи за умови включення механізмів. Логічні підстави реагування виникають на основі усвідомлення власних потенційних можливостей надати допомогу, розуміння відповідності даного вчинку соціальним нормам, бажанні отримуватися певних зразків поведінки.

Просоціальна дія може характеризуватися різною ініціативою та мірою активності суб'єкта. У одних випадках ініціатором дії на користь інших є людина, що прийняла рішення про допомогу чи сприяння. Таке рішення може ґрунтуватися на усвідомленні наявності ускладнень у життєдіяльності окремо взятої людини чи певної спільноти. З іншої сторони, бажання чи вияв реального сприяння може ґрунтуватися лише на власних ідеях зробити життя партнерів більш щасливим, без наявності у них об'єктивних підстав отримати допомогу. В інших ситуаціях, просоціальні форми поведінки можуть виникати як відповідь на звертання за допомогою.

Це однією з ключових характеристик людської просоціальності є те, що допомога може надаватися навіть без прямого прохання про неї. Часто трапляються випадки, коли, побачивши випадково загублену річ, люди виявляють активність, щоб повернути її господарю, помічаючи розсипані речі, докладають зусиль, щоб допомогти зібрати їх. Це свідчить про те, що люди використовують досить складні когнітивні схеми та здібності для ідентифікації необхідності надання допомоги, а також реалізують просоціальну поведінку досить лабільно. Цей тип поведінки отримав назву «проактивна просоціальність». Вона ініціюється без поведінкової чи вербальної стимуляції, на відміну від форм реактивних, виникнення яких зумовлене проханням про допомогу.

Просоціальні ситуації завжди передбачають наявність двох учасників: об'єкта (рецепієнта) і суб'єкта взаємодії. Цікавою лінією наукового аналізу є аналіз психологічних особливостей реагування рецепієнта на допомогу. Зарубіжні дослідження засвідчують, що сприйняття і оцінка суб'єктом цінності отриманого сприяння перш за все пов'язані з наявністю чи відсутністю їхнього звернення за допомогою. Якщо у проблемній ситуації людина змушена попросити допомогу у оточуючих, то міра її вдячності є нижчою у порівнянні з емоційними переживаннями і оцінками, що виникають у ситуації несподіваної підтримки. Це вказує на те, що звернення за допомогою є для особистості не особливо привабливою стратегією. Міра вдячності зростає, коли оточуючі самі помічають труднощі у партнерів і проявляють власну ініціативу на їхню користь. Запит і реагування на різні форми допомоги зі сторони суб'єкта детермінується значною кількістю змінних. Перш за все можна виокремити такі показники як гострота проблеми і її суб'єктивна значущість, характер дистанції і міра близькості між тим хто потребує допомоги і тим, хто її надає, оцінка різного виду затрат, кожного із учасників взаємодії. Зокрема, якщо людина при зверненні за допомогою відчувала велике напруження, зумовлене цією ситуацією, міра її розчарування при відмові буде вищою ніж тоді, коли прохання не викликало особливих душевних страждань.

Просоціальна поведінка не завжди може сприйматися реципієнтом як бажана. Причиною виникнення даного типу реакцій є розлагодженість у системі особистісних зв'язків. Загальне напруження у стосунках веде до відхиленя у системі оцінювання вчинків партнера та небажання прийняти допомогу. Прийняття допомоги зумовлює виникнення вдячності, що є утрудненим при переживанні емоцій гніву, образи, заздрощів. Амбівалентне ставлення до просоціальних дій партнерів може зумовлюватися також наявністю сумніву щодо щирості його намірів.

Особливим аспектом психологічного аналізу проблеми є питання онтогенетичної первинності вищеозначених форм поведінки. Тобто питання полягає у тому, яка з двох соціальних форм поведінки, моральна чи просоціальна, виникає раніше. Аналіз наукових джерел та власних експериментальних спостережень [3; 5; 6] дає можливість робити припущення, що саме просоціальна поведінка є більш ранньою формою соціальних виявів. Спостерігаючи різноманітні форми взаємодії між дорослими та однолітками діти навчаються виокремлювати та наслідувати різноманітні форми сприяння партнерам. Перші дії просоціального характеру

можна фіксувати у кінці періоду раннього дитинства. Цікавим є той факт, що різні форми взаємодопомоги і підтримки виникають між дітьми не у предметній чи ігровій діяльності, а у процесі виконання найпростіших трудових дій по самообслуговуванню. Постійно спостерігаючи за дорослим, який допомагає справлятися із складними завданнями, діти розпочинають виявляти активність просоціального типу. Таким чином, основою нової форми поведінки є злиття у єдиний комплекс сприйнятого зразка дій дорослого та переживання дитиною власних утруднень при виконанні завдань по самообслуговуванню. Застосовуючи перші форми просоціальної поведінки діти молодшого дошкільного віку не використовують позитивні вчинки для підвищення свого статусу у колі однолітків чи отримання схвальної оцінки з боку дорослих. (Ці прагнення виникнуть у кінці даного вікового періоду). На нашу думку, це відбувається тому, що дитина ще не здатна здійснювати оціночну діяльність. Тому, з точки зору усвідомлення дітьми сутності і значущості вчинку, ми не можемо ще інтерпретувати його як моральний, але за характером дій він має ознаки альтруїстичних тенденцій. Зазначимо, що педагог відіграє важливу роль як у стимулюванні дій просоціального типу, так і їх спрямуванні та реалізації.

Саме просоціальна поведінка дозволяє дітям взаємодіяти з оточуючими більш успішно та ефективно. Особливими її компонентами є соціальне вміння декодувати ситуацію та обирати найбільш адекватну стратегію, яка забезпечить позитивний результат. У зарубіжних джерелах стверджується, що все розмаїття дитячих просоціальних проявів можна об'єднати у три категорії: вміння ділитися чи дарувати; допомагати та підтримувати; співпрацювати (Dodge K.A, Feldman E. [9]). Слід зазначити, що деякі дослідники включають до категорій просоціальної поведінки також демонстрацію симпатії, позитивний словесний та фізичний контакт, турботу, вміння усвідомлювати цілі іншої людини та організувати співпрацю. У найбільш загальному вигляді у дитячих просоціальних проявах виокремлюють два типи поведінки: співпрацю та допомогу. При цьому співпраця розглядається як робота разом, що спрямована на досягнення спільної мети. Допомога ж трактується як спосіб нівелювання дистресу іншої людини.

Особлива увага вчених при аналізі просоціальної поведінки зосереджена на простеженні поетапності її становлення та виокремленні основних структурних компонентів. Просоціальна стратегія розглядається як трьохкомпонентний процес. На першому етапі діти повинні здійснити декодування життєвої ситуації з точки зору наявних утруднень у життєдіяльності партнерів. На другому етапі дитина повинна прийняти рішення щодо своєї участі у даній ситуації: На третьому етапі відбувається вибір певної стратегії реалізації допомоги. Основою кожного з етапів просоціальної дії є система когнітивних умінь, які дозволяють оцінити ситуацію і власні можливості вплинути на її перебіг. У теорії соціального пізнання (Dodge K.A, Feldman E. [9]) досить чітко описані дії, які обумовлюють рівень реалізації дітьми соціальних програм. До їх складу віднесені уміння виокремлювати соціальні сигнали, здійснювати їх інтерпретацію, усвідомлювати соціальні цілі, розробляти можливі стратегії подолання проблеми, оцінювати їх ефективність та наслідки. Просоціальна поведінка вимагає від дитини знання соціальних правил, збереження і накопичення досвіду, мати очікування на перспективу.

Важливе місце у процесі розвитку основ просоціальної поведінки у дитячому віці займають однолітки. Адаже саме їх реакції на вчинковий набір дитини можуть виконувати стимулюючу чи гальмуючу дію. У процесі ігрової та трудової взаємодії діти навчаються робити вибір та приймати його наслідки, узгоджувати конфлікти та запобігати виникненню напружень.

Та все ж провідну роль у розвитку основ про соціальності, звичайно, відіграють дорослі. При цьому увага батьків, педагогів і психологів повинна зосереджуватися на формуванні як когнітивних, так і поведінкових проявів. Просоціальні уміння не формуються автоматично, вони є результатом соціального навчання.

Грунтовний аналіз питання взаємозв'язку семантичного поля моральної і просоціальної поведінки дозволяє стверджувати, що дані форми соціальної поведінки є близькі за своєю сутністю, але не тотожні процеси. Просоціальна поведінка охоплює більш широке коло особистісних проявів і стосується більш широкого кола питань. Вона є онтогенетично первинною у порівнянні з моральною поведінкою. Основи просоціальної поведінки закладаються в дитинстві під впливом дорослих та однолітків. У своєму розвитку вона проходить ряд етапів. У структурі просоціальних дій чітко представлені як когнітивні, так і емоційні та виконавчі дії. Ми вважаємо, що подальші дослідження доречно спрямувати на вивчення всіх аспектів просоціальної стратегії, що забезпечить виокремлення як морально відповідних, так і егоїстично спрямованих дій про соціального типу.

Список використаних джерел:

1. Алексеева Ю.А. Становлення моральної самосвідомості підлітків у процесі психологічного консультування: автореф. дис. канд. пед. наук: 19.00.07 / А.Ю.Алексеева, Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2006.
2. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э.Аронсон, Т.Уилсон, Р.Эйкерт.— СПб.: Прайм – Еврознак, 2004. 560с.
3. Багмет І.М. Індивідуальні та гендерні відмінності альтруїзму-егоїзму особистості [Текст]: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / І.М.Багмет; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. - О., 2004.
4. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності [Текст]: навч. посібник / І.Д. Бех. - К. : Академвидав, 2009. - 248 с.
5. Мангутова И.В. Психолого-педагогические условия развития альтруизма у детей старшего подросткового возраста: автореф. дис. канд. пед. наук / И.В.Мангутова. — Нижний Новгород, 2007.
6. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: автореф.

- дис...д-ра психол. наук / Р.В. Павелків. – Киев: Б.в., 2005.
7. Старостин В.П. Сострадание как социально-философский феномен: автореф дис канд. философ. наук / В.П. Старостин. - Якутск, 2008. - 22 с.
 8. Стецько І.І. Традиції виховання альтруїзму в учнів загальноосвітніх шкіл України. / І.І. Стецько. - Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - 2007. - № 34. - С. 156-161.
 9. Dodge K.A, Feldman E. Issues in social cognition and sociometric status //Peer rejection in childhood. /S.Asher, J. Coie (Eds). - Cambridge, England: Cambridge University Press, 1990. - P. 119-155.

Резюме. Стаття посвячена изучению природы и сущности просоциальности и взаимосвязи нравственного и просоциального контекста социального взаимодействия. Характеризуется возникновение и развитие просоциальной стратегии как одной из основных психологических проблем, имеющих широкое интегративное поле. Автором анализируется просоциальность как особая форма социального поведения, как стремление действовать на благо другого человека, или социальной общности.

Ключевые слова: просоциальность, просоциальная стратегия, просоциальное поведение, социальное поведение, нравственное поведение, нравственность.

Summary. The article is devoted to the study of the nature and essence of the prosociality and relationship of moral and prosocial context of the social interaction. It is characterized by the emergence and development prosocial strategy as one of the major psychological problems that have wide integrative field. The author analyzes prosociality as a special form of social behavior and as a desire to act for the benefit of another person, or a social community. The author presents an analysis of the following categories prosocial behavior as a socially oriented benefit and advantage.

Keywords: prosocialist, prosocial strategy, prosocial behavior, social behavior, moral behavior, morality

УДК 159.922.7: 159.98 (075.8)

С.А. ЛИТВИНЕНКО

ІГРОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ І ПІДЛІТКАМ

Резюме. У статті здійснений теоретичний аналіз ігрової терапії як методу психологічної допомоги дітям і підліткам, обґрунтовано механізми корекційного впливу гри, функції психолога-ігротерапевта. Ігротерапія розглядається не лише як спосіб зростання і розвитку особистості через самоприйняття і повагу до себе, усвідомлення власних почуттів, проблем і конфліктів, а і як форма профілактичної психогігієни для здорових дітей.

Ключові слова: ігротерапія, психологічна допомога, корекційний вплив, форма профілактичної психогігієни, психолог-ігротерапевт.

Постановка проблеми. Найприроднішим засобом проникнення в дитинство, всебічного його пізнання, а також впливу є гра. У зв'язку з цим ООН проголошено гру універсальним та невід'ємним правом дитини. У грі відбувається вільне самостійне розкриття сутнісних людських сил, розвиток творчої уяви, а також зняття напруги і відновлення душевного комфорту. Гра є джерелом задоволення, тому активізує, як дітей, так і дорослих. Пізнати глибинну сутність і неповторність гри протягом усього періоду соціально-культурного розвитку людства намагалися філософи, психологи, педагоги, літературознавці та фольклористи.

Метою статті виступило узагальнення теоретичних підходів до ігротерапії як провідного методу психологічної допомоги дітям і молодшим підліткам.

Результати дослідження. Ігрова терапія - відносно молода галузь психології, що народилась у першій половині ХХ століття у психоаналітичних пошуках і поступово поширилася на інші напрями психології, створюючи теоретичне підґрунтя розмаїттю сучасних підходів. Принциповими основами становлення ігротерапії виступило визнання важливого значення гри в розвитку дитини та в терапевтичній і корекційній роботі з нею. Гра почала розглядатися дослідниками як головний метод пізнання дітей, оскільки в ній діти щиро і вільно виражають свої почуття, оволодівають новими вміннями, розвивають соціальну компетентність і збагачують індивідуальний досвід, засвоюють нові способи розв'язання проблем і виходу із складних ситуацій. Більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників (А.Варга, О.Захаров, В.Екслейн, О.Карабанова, Л.Костіна, Г.Лендрет, К.Мустакас, Р.Овчарова, В.Оклендер, А.Осіпова, А.Співаковська та ін.) переконані, що гра може бути корисним інструментом для діагностики і корекції будь-яких порушень дитячого розвитку.

Загальновідомо, що кожна дитина прагне до самостійності, незалежності і зрілості, а тому їй необхідна підтримка і увага, свобода у прийнятті рішень і дій відповідно своїх бажань. Так само як кожній рослині необхідні сонце, волога і родючий ґрунт для росту, так і кожній людині необхідні право бути собою, визнання і прийняття іншими її цінності. Такі дитячі особливості були помічені різними дослідниками та враховувалися в розробці технік психотерапевтичного впливу, заснованих на природних самоцілюючих особливостях психіки дитини, здатної через гру творчо розв'язувати проблеми і зцілювати психічні травми. Спостереження за грою батьків і дітей забезпечують можливість вивчення батьківських виховних позицій, розкривають причини внутрішньосімейних труднощів і конфліктів. Гра дозволяє досліджувати не тільки уявлення батьків про виховання, але й безпосередній, реальний процес взаємодії дорослих і дітей.

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Місце просоціальної поведінки у формуванні моральних цінностей особистості	4
Литвиненко С.А. Ігротерапія як метод психологічної допомоги дітям і підліткам.....	8
Литвиненко С.А., Ямницький В.М. Актуальні проблеми практики супервізії у професійній підготовці майбутніх психологів	11
Петренко О.Б. Діяльність педагога зі збереження психічного здоров'я дитини: актуалізація ідей Василя Сухомлинського.....	14
Артемова О.І. Розвиток креативного потенціалу майбутніх практичних психологів в процесі професійної підготовки.....	19
Артимовець А.П., Литвиненко С.А. Теоретичний аналіз проблеми творчого мислення.....	22
Бабак К.В. Професійний розвиток особистості у практиці діяльності психологічної служби.....	25
Борейчук І.О., Свінтозельська І.В. Психологічна готовність вчителя як компонент регуляції взаємин між учнями.....	28
Бурдова М.В., Ямницький В.М. Проблема страху смерті у похилому віці.....	31
Бучко В.Б. Психологічна допомога у розв'язуванні конфліктів шляхом переговорів.....	34
Воробйов А.М. Психолого-соціальні концепти внутрішнього конфлікту в учнівській молоді.....	38
Гаврилець Ю. Д., Тукаєв С. В., Різун В. В., Макаруч М. Ю. Закономірності психоемоційного впливу телевізійних новин на молоду студентську аудиторію	42
Главінська О.Д. Аналіз психологічної суверенності як феномену особистісного стилю	46
Демчук О.О., Хупавцева Н.О. Метод проектів як засіб активізації діяльності студентів-психологів.....	48
Демянюк О.Б. Образ світу в контексті проблеми буття людини і її відношення зі світом	51
Донченко О.С. Креативність в контексті педагогічної творчості вихователя дошкільного навчального закладу.....	55
Дружиніна І.А. Проблема професійної підготовки студентів-психологів: теоретико-прикладний аспект.....	59
Єфимець О.О., Демчук О.О. До проблеми емоційного інтелекту студентів	62
Івашкевич Е.З., Михальчук Н.О. Сенситивність та соціальна уява в структурі соціального інтелекту майбутнього психолога.....	65
Козачок К.В., Романюк В.Л. Особливості післяопераційного стресу у пацієнтів із захворюванням жовчних шляхів в умовах хірургічного відділення	68
Кондратюк А.Ю., Литвиненко С.А. Гендерні відмінності самореалізації особистості в юнацькому віці	73
Корчакова Н.В. Ранні витоки про соціальності.....	75
Крюкова Л.В. Вплив емоційних чинників на соціально-психологічну адаптованість молодших школярів.....	80
Кулаков Р.С. Психологічний аналіз самооцінки та рівня домагань у структурі професійного самовизначення старшокласників	83
Кулакова Л.М. Психологічні аспекти дослідження почуття власної гідності у молодшому шкільному віці.....	87
Макаруч М.Ю., Федорчук С.В., Чікіна Л.В., Трушина В.А. Зв'язки ефективності виконання вправ на уявну ротацію з короткочасною пам'яттю у жінок	90
Макаруч М.Ю., Федорчук С.В., Чікіна Л.В., Трушина В.А. Успішність уявної ротації простих і складних геометричних об'єктів у жінок і чоловіків із різним рівнем інтелекту.....	93
Мамчук Л.П., Ямницький В.М. Творчість та творчі здібності особистості у сучасній психології.....	96
Марчук Ю.С., Созонюк О.С. Психологія розвитку професійного мислення у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки.....	100
Мельник А.М. Аналіз психологічних механізмів зниження тривожності студентів коледжу через призму соціальних агентів: сім'ю, освіту та соціум.....	102
Мичко М.В., Ямницький В.М. Вплив соціального страху на формування особистості в юнацькому віці.....	105
Назаревич В.В. Формування соціальної ідентичності в гандикапних клієнтів у процесі психологічного супроводу ...	109
Новік Л.О. Психологічні основи формування іміджу у студентів-психологів у процесі фахової підготовки.....	112
Ногачевська І.О. Потенціал бібліотерапії у психотерапевтичній допомозі молоді	115
Озарчук О.І., Назарець Л.М. Психологічні основи профілактики суїцидальної поведінки у підлітковому віці.....	118
Осипчук О.П. Особливості розуміння моральних аспектів ситуації у молодшому шкільному віці	120
Павелків В.Р., Панасюк В.М. Теоретико-методологічна характеристика девіацій молодіжного середовища	124
Рудюк О.В. Верифікація концепту «психологічне здоров'я» у площині аналізу подолання кризи втрати роботи у безробітних	127
Семенюк О.А., Безлюдна В.І. Розвиток та корекція емоційної готовності дітей до шкільного навчання	131
Смалько Ф.В., Ямницький В.М. Сучасні аспекти вивчення поведінкової та вербальної агресії	135
Созонюк О.С. Розвиток готовності майбутніх психологів до особистісно зорієнтованого спілкування.....	138
Ставицька О.Г., Шиманська Ю.Ю. Особливості застосування методів психологічного впливу на особистість у професійній діяльності слідчого	141
Степанчук І.А., Литвиненко С.А. Психологічні особливості розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці	144

Стернійчук М.Ю., Литвиненко С.А. Психологічні особливості впливу батьківських фігур на становлення ідентичності доньки	147
Сторож О.В. Технологія розвитку творчої соціалізації старшокласників	150
Сушинська Т.С. Особливості довільної невербальної експресії дітей з різними типами образу "Я"	154
Федоренко Р.П. Вплив фінансової незалежності жінки на сексуальні взаємини	158
Федюк Т.М., Безлюдна В.І. Психологічні особливості соціалізації дітей з вадами слуху	161
Шевчик О.М., Немеш О.М. Психологічні особливості тривожності у старшокласників.....	163
Шпак С.Г. Особливості виникнення стресу у молодших школярів в процесі адаптації.....	166
Ямницький О.В. Розвиток психологічної науки та професійної підготовки психологів у Фінляндії	170
Яцюк Г.В. Розвиток когнітивно-мотиваційних основ інтимної сфери людини	173
Відомості про авторів	176

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 3

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**

Відповідальний за підготовку збірника до видання **Воробйов А.М.**

Технічний редактор **Суходольський В.І.**

Комп'ютерна верстка **Суходольський В.І.**

Здано до набору 04.12.2014 р. Підписано до друку 10.12.2014 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 23,4. Наклад 100 прим.

Адреса: 33028 м. Рівне, вул. Ст.Бандери, 20
e-mail: dokacentr@mail.ru

Видавництво ТЗОВ «Дока центр»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія РВ № 54 від 09.09.2011.

П - 86 **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 3. – Рівне:
Видавництво ТЗОВ «Дока центр», 2014. – 182 с.**

ISBN 978-966-2695-01-4

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, психологів закладів освіти, практикуючих психологів, вчителів та керівників закладів освіти, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 159.9

ББК 88